

**ДОКТОРАНТСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ/
DOCTORAL STUDIES**

**ГРАДОУСТРОЙСТВЕН И АРХИТЕКТУРЕН ОБЛИК НА
ГРАД ПЛЕВЕН ПРЕЗ XV–XVIII ВЕК**

Младен П. Василев

**URBAN PLANNING AND ARCHITECTURAL DESIGN OF
PLEVEN DURING THE 15TH TO THE 18TH CENTURIES**

Mladen P. Vasilev

Abstract

This topic focuses on some facts about the existence and development of the town of Pleven in the period between 15th and 18th centuries that are little known and unpublished so far. The appearance of the town and its urban space is a demonstration of the allotment between the three main ethno-confessional communities – Eastern Orthodox, Muslim and Jewish. The article focuses on the discovery of the remains of St. Georgi monastery in Kaylaka Park near Pleven which was destroyed by the Ottomans in the late 18th century and the yet undiscovered exact location of St. Nikolay Mirlikiiski in the Ottoman Pleven Municipality.

Key words: *monasteries, St. Georgi, St. Nikolay Mirlikiiski, Kaylaka, Pleven, ethno-confessional communities.*

Историята на гр. Плевен през периода XV–XVIII в. е все още слабо проучена и доста от въпросите относно падането му под османска власт, управлението на Михалбейовци и градския облик са дискуссионни. Интересът към тази тема не е спонтанен, но намери своя катализатор по време на следването ми във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий” специалност „История”.

Поставената от мен тема не претендира за изчерпателност на проблема, но наред с публикуваното до сега в настоящото изследване се разглеждат и малко известни факти, както и новоиздадени османотурски извори. Поставя се въпросът за вероятното местоположение на единствения плевенски манастир от времето на Второто българско царство „Св. Георги“ в местността Кайлъка, унищожен от кърджалиите на Пазвантоглу около 1800 г. Акцентира се върху сериозното еврейско присъствие в града през разглеждания период и приноса на тази общност за неговото развитие, включително и в градоустройствен и архитектурен план. Направен е опит за представяне на градския площад, свързан с оцелелите досега култови и обществени сгради за ориентир.¹

Всичко гореизложено е преплетено с малко предистория за гр. Плевен и разбира се пряко кореспондира с рода на Михалбейовци, който владее града от падането на България под османска власт до неговото освобождение на 10 декември 1877 г.

Данни за човешко присъствие на територията на сегашния град Плевен и в местността Кайлъка² има още от древността. Такива са открити в пещерите на Кайлъка (още от времето на неолита и енеолита), с по-късна датировка от трако-римско време (крепостта Сторгозия), свидетелства от Второто българско царство (пак там) и от периода на османското владичество.

Наименованието Сторгозия датира още от тракийско време и до момента не е етимологията не е изяснена. Вероятно римските нашественици и колонизатори са оставили местното название, което не е изключение в тяхната практика. В исторически план гр. Плевен никога не придобива значението на граничен град и важна от стратегическа гледна точка твърдина. Градът е разположен на търговския път Ескус – Мелта – Филипопол. По запазените останки от римско строителство през 1914 г. В. Аврамов³ определя реда на пътните станции и тяхното местоположение и наименование. Именно по този начин той идентифицира развалините от местността Градището край Плевен със станцията „Сторгозия“. Според Ю. Трифонов обаче тази станция е ситуирана в сегашните черти на града, където по онова време съществува тракийско селище и теренът е много по-подходящ за целта. Той подкрепя тезата си с намерените на мястото на бившия

кервансарай (сегашната сграда на Община Плевен) керемиди и тухли с марката на I италиейски легион.⁴ Идеята е доразвита от арх. Симеонка Декова-Бракалова, която добавя, че пътната станция би могло да е разположена и до сегашния Мавзолей (който е в непосредствена близост до сградата на общината), тъй като там се пресичат кръстопътната за Сердика, Бонония, Нове и Византион.⁵

По-късно – през VI в. и началото на VII в. – територията на север от Стара планина е населена от славяни. Именно от тогава трябва да търсим най-ранната датировка на наименованието Плевен (Плевне). Акад. Ю. Трифонов разглежда няколко версии, като накрая се спира на най-вероятната според него, а именно, че става въпрос за място обрасло с плевели, правейки аналогия с кръстените с имена на дървета и растения околни села като Върбица, Бръшляница, Буковлък (Буковник), Тученица и др. Склонен съм да подкрепя тази теория.

Все още е дискуссионен въпросът къде се появяват първите поселения, дали по горното течение на р. Тученица, т.е. в Кайлъка, или по-надолу, където е съвременният град. Мнението на повечето автори, писали по проблема е, че се касае за две отделни селища, които на по-късен етап се сливат.

Крепостта в местността Градището е използвана и от българските владетели от Второто българско царство, като за пръв път Плевен се споменава с това име по време на царуването на Константин Тих (1257–1277), когато маджарският крал Стефан V предприема поход в нашите земи (1266 г.). Бароните му навлизат навътре в Дунавската равнина, чак до столицата Гърново. Един от тях – бан Поних – превзема крепостта Плевен с шум.⁶

През XIV в. Плевен вероятно се намира под властта на Ловешкото деспотство, тъй като в укреплението са намерени монети от времето на първите Шишмановци.

Въпросът кога и как Плевен пада под ударите на османците все още е дискуссионен. Турският пътешественик Евлия Челеби, който посещава Плевен през 1661 г. (според М. Кийл това става през 1073 г. от Хиджра (1662–1663 г.)⁷, отбелязва, че градът е превзет от Михал бей (внук на Кьосе Михал) и му е даден като награда от султан Мурад I.

Мнението на акад. Ю. Трифонов е, че намесването на Мурад I е неуместно, тъй като Плевен не е превзет преди Косовската битка,

в която султанът загива. Според него градът пада по времето, когато пада и Търново. Бераът, който през 1390 г. султан Баязид I Йълдъръм (1389–1402) дава на Гази Али бей Кьосе-Михал бейоглу е за проявеното му мъжество по време на Косовската битка, а не за превземането на Ловеч и Плевен. (За същият бера, в който се споменава Михалоглу Али бей от разклонението на рода в Бруса и Амасия – месец мухарем 793 г. от Хиджра (декември 1390 г.), пише и О. Събев⁸). Ю. Трифонов не отрича, че градът е превзет от потомък на Кьосе-Михал, но основателно поставя под съмнение въпроса, че с този бера Гази Али бей е награден конкретно с Никополския санджак.

Махиел Кийл не дава категорична датировка на събитието, тъй като според него в османотурските извори няма конкретни сведения за това. Той отбелязва, че разказът на Евлия Челеби за завладяването на Плевен има напълно легендарен характер и се основава на погрешната идентификация на различни членове на рода Михалоглу. М. Кийл смята, че градът е завладян при похода на великия везир Чандарлъзаде Али паша през 790–791 г. от Хиджра (1388/89 г.), когато след като превземат разположения на близо Нийболу (Никопол), османските войски са можели да го покорят по обратния път към Одрин през Плевен и Лофча (Ловеч). Другото възможно събитие, довело до разрушаването на града, според Кийл е Варненският кръстоносен поход от 1444 г., когато повечето градове в Северна България са опожарени⁹.

Ползвайки *The Encyclopedia of Islam* (Leiden, 1995, 249–250) плевенският краевед д-р Н. Чорбаджиев твърди, че превземането на Плевен става по време на похода, проведен от Али паша през 1388–1389 г.¹⁰ от Гази Михал бей.

Турският историк Халил Иналджък¹¹ пише, че след като утвърдил властта си в азиатската част на своята държава, през 1393 г. султан Баязид I (1389–1402) идва отново на Балканите и поставя Дунавска България под пряко османско господство. Българският цар Иван Шишман оставя като васален владетел в Никопол, а влашкия войвода Мирчо прогонва от Силистра и Добруджа. Две години по-късно през 1395 г., след като разбива Мирчо при Аргеш, Баязид I напредва към Никопол, където залавя и екзекутира Иван Шишман, обвинявайки го, че е влязъл в съглашение с врага.

От последното се налага изводът, че до 1393 г. България съществува относително самостоятелно и чак тогава е поставена под пряко османско господство и няма как гр. Плевен и Никополския санджак да са дадени през този период на Гази Михал. Същото би могло да се случи едва след екзекуцията на цар Иван Шишман, който като васален владетел е трябвало да осъществява контрол над буферната зона в пограничната област на османската държава.

След внимателен прочит на вакъфнамето на Гази Али Михал бей от 1496 г. (в превод на Д. Ихчиев) съм склонен да подкрепя тезата, че завоевателят на Плевен е Гази Михал бей и основание за това ми дава следния текст:

„За напред за истински мютевалия на този вакъф определям, според волята на завещателя, Хасан бея, който е най-стария син на покойния Али бей, а Али бей бе син на покойния Хадър бей, а последния пък бе син на гаази Михал бея..... Хасан бей, като мютевалия, ще има пълно право да управлява не само вакъфираните имоти от баща си, Али бея, но и още и онези имоти, които са завещани от деда и прадедо му...”¹²

Моето мнение е, че именно през 1393 г. Плевен е превзет от Гази Михал бей, тъй като само по-голямо и съдбовно събитие може да затъмни превземането на относително силните крепости Плевен и Ловеч, без да е отразено от съвременниците. Такова по онова време може да бъде единствено падането на Търново.

В този смисъл е и моето разбиране и тълкуване на този исторически проблем.

Историята на гр. Плевен от падането му под османска власт до неговото освобождение през 1877 г. е пряко свързана с рода на Михалбейовци. Според наличните извори родът Михалоглу води началото си от византийския управител на крепостта Кирменкия в Мала Азия (Харман Кая в османските хроники) Михаил. Темата за генеалогията на този род е широко дискутирана в историографията и по тази причина ще се спра само на представителите на плевенския му клон.

Едни от най-изявените потомци в рода на Кьосе Михал от Плевенския клон са братята Гази Алаеддин Али бей и Гази Искендер паша.

В една обяснителна бележка Румен Ковачев¹³ отбелязва, че Гази Михал бейоглу Искендер паша е назначен за първи валия на новосформирания еялет Босна през 1475 г. (по времето на султан Мехмед II). През 1479–80 г. той е бейлербей на Румили и санджакбей на Никопол. В междусобната борба за престола след смъртта на Мехмед II той е на страната на султан Баязид II (1481–1512) срещу Джем. През 1483 г. приема поста велик везир, но в 1485 г. отново е върнат в Босна. Възстановен е като велик везир през 1488 г. Като година на неговата смърт е посочена 1506 г.

Брат му, едноименникът на проявилия се в Косовската битка Гази Алаеддин Али бей, по данни на Ю. Трифонов завещава 33 села (тази цифра се оспорва от М. Кийл и О. Събев, пък и от превода на вакъфнамето от Ихчиев) в Плевенско, Ловешко и Никополско на основания от него вакъф през 1496 г., препотвърден с допълнение през 910 г. от Хиджра (1505 г.). Този газия, подпомогнат от брат си Искендер, около 30 години предвожда акънджийските отряди като техен главен началник. Те участват в предприетите от султан Мехмед II Фатих (1451–1481) и Баязид II (1481–1512) походи във Влашко, Молдова и Венецианската област, при които придобиват голямо богатство. Гази Али бей и брат му Искендер се споменават за първи път през 1465 г. като участници в похода срещу известния с жестокостта си влашки войвода Влад Дракул. При този поход се сдобиват с много роби. През следващата (1466) година печелят победа и срещу маджарите в Смередево (Сърбия), но десет години по-късно пак там претърпяват поражение. През 1477–78 г., като предводители на акънджиите, в битки срещу венецианците, опустошават областта около р. Изонцо. Явно Гази Али бей се ползва с благоволението на султана (Мехмед II), защото на следващата 1479 г. в похода срещу Трансилвания, той вече е управител на обширния Никополски санжак (Р. Ковачев твърди същото за брат му Искендер). Въпреки, че това начинание се оказва несполучливо за османците, Гази Али бей остава незасегнат, тъй като на следващата година участва и в похода на Мехмед II срещу Молдова. В качеството си на управител на Никополския санджак, той активно се намесва в работите на Влашко, вземайки страната на Влад Калугер. За кратко е преместен като управител на Видин, но през 1492 г. отново е възстановен на старата си длъж-

ност в Никопол. Дългогодишната военна кариера и успешните като цяло завоевателни войни на Османската империя, допринасят за неимоверното нарастване на богатството на Гази Али бей. В края на живота си, през 1496 г., за да съхрани от евентуална конфискация придобитото с толкова „кървави“ усилия, пък и поради религиозни причини, той основава нов вакъф¹⁴. За да стане още по-ясно кой е бил Гази Али бей ще уточним следното, позовавайки се на вакъфнамето в превод на Диаманди Ихчиев: ... *”Третият вид вакъфи се наричат „вакъфи мюстесна” т.е. изключителни или привилегирани. Вакъфите мюстесна са само на високослужилите на държавата газии (непобедими) и на завоевателите на Османската империя, които за услугите си са били удостоени със слава и почести от султаните...”*¹⁵

Вакъфът на Гази Али бей е именно от този вид. Газииите, притежатели на подобни изключителни вакъфи в европейската част на Османската империя, не са много. Такива са Гази Евренос бей, Гази Лала Шахин паша, Гази Тимурташ паша и др.

Завещанието на Гази Али бей е съставено не от кой да е, а от Ахмед – директор-назър (надзорник) на вакъфите в Бруса.

Документът е заверен от кадиите на Плевен и Никопол в присъствието на много свидетели, сред които и синовете на Гази Али бей. Юрдан Трифонов счита, че Али бей е починал в периода между 1496 г. и 1505 г. М. Кийл сочи друга година, а именно 913 г. от Хиджра (1507–1508 г.)¹⁶. Орлин Събев, като анализира вакъфнамето, преведено от Д. Ихчиев, подкрепя тезата на Ю. Трифонов.¹⁷

Както отбелязах по-горе, през 1505 г. към завещанието се съставя „Допълнение”, в което като главен мютевалия е посочен Хасан бей, син на Гази Али бей. Същото е препотвърдено на 5 шевал 1239 (23 юли 1823) г. с ферман от султан Махмуд II, от който се разбира, че към първоначалния вакъф на Гази Али Михал бей са прибавени още имоти от наследниците, тъй като вече е назван *„Гази Михал бей зааде, Али бей ве (и) Сюлейман бей”*. (Сюлейман бей е син на Хасан бей и внук на Гази Али бей.)

По данни на Орлин Събев¹⁸, текстът на вакъфнамето, датирано от средата на месец реджеб 901 (30 март 1496) г., днес е достъпен в три версии, които са преводи на османотурски език от оригиналния арабски текст.

1. Първата версия: (ползвана от мен)

Превод на български от Диаманди Ихчиев, който вероятно е ползвал оригиналния ръкопис на вакъфнамето от плевенските мютевалии. Текстът е преведен от арабски на османотурски език.¹⁹

2. Втората версия:

Неин автор е Нюзхрет паша, публикувана в написаната от него хроника на рода, издадена в края на XIX в. Предполага се, че е ползвал семейна документация, тъй като самият той принадлежи към рода Михалоглу. Преводът е от арабски на османотурски език и представлява резюме от преведеното на български от Д. Ихчиев вакъфнаме.

3. Третата версия:

Съдържа се в писменото творчество на османския мюдерис и поет Пир Мехмед Заифи (Даифи), превел вакъфнамето от арабски на османотурски език по молба на Михалоглу Хазър (Хадър) бей, внук на Али бей. Това е видно от написаната през 1555 г. автобиография на Заифи, озаглавена „Книга за приключенията на Заифи“. Според ползваният от О. Събев източник (А. С. Левенд – турски изследовател) някои от пасажите във вакъфнамето, по версията на Заифи, се различават в смислово отношение от другите две.

Култовите и обществени обекти, издържани с приходите от вакъфа, са много и не са отбелязани поотделно в завещанието, но лесно могат да се разграничат:

За фондаторската дейност на Хасан бей – синът на Али бей – нямаме достатъчно данни. Неговият син Сюлейман, обаче се увековечава чрез строителството на голямата Куршум джамия и добавените имоти към основания от дядо му вакъф.

Следващите представители на рода Михалоглу успяват да съхранят придобитото от предците им и да го увеличат.

Освен мъжете от този род в изграждането на джамии, мектеби и други заведения, участват и жени, които им осигуряват издръжка чрез вакъфиране на свои имоти. Такава е Хадидже султан, дъщеря на Мехмед бей, син на Михал, която вакъфира с. Тършиник (Тръстеник, сегашното гр. Славяново) около 1559 г., за да построи джамия в Плевен. От рода има и други жени с имоти и влияние, но най-известна от тях е споменатата във фермана на Махмуд II от 1823 г.

Фатме Ханъм Михалоглу, която е утвърдена като мютевалия на Плевенския вакъф (не ни е известен друг такъв случай в този род).

* * *

Средновековният Плевен, разположен в м. Кайлъка, вероятно е понесъл значителни поражения по време на османското нашествие и постепенно е обезлюден. По времето на Гази Али бей Плевен си е почти село (така е отбелязан и в изворите – ту като град, ту като село). От по-рано съществуват две селища – Долни Плевен и Горни Плевен. Твърдя горното на основание вакъфнамето от 1496 г. и на споменатият ферман от султан Махмуд II по въпроса за вакъфа „Гази Михал бей зааде-гази Али бей ве Сюлейман бей” от 1823 г., преведени от Д. Ихчиев:

„Завецателят при това, по своя воля, завеца и всичките свои земи, лежащи под ведомството на града и селото Плевен...

...Раята-жители, които живеят в селото Горния Плевен (Плевня-и баля кариеси) ще изплащат на вакъфа данъците: „испенч”, „хънта” и „шайръ”...

*...Според царската дефтерхана се установява наяве фактът, че десетъкът от храните и данъците от раята-жители на града Плевен на селото Долно Гурова, на селото Горни Плевен...”*²⁰

В тахрир дефтер от 922 (1516) г. се казва, че при Плевне-и баля (Горния Плевне) „има запазена крепост от времето на неверниците”²¹. Самото селище Плевне-и баля се споменава за първи път като град в един голям фрагмент от най-стария запазен османски тахрир дефтер на Никополския санджак от 884 (1479/80) г., като имащо 10 християнски и 9 мюсюлмански домакинства²². Въпреки малките си размери, то е административен център на нахия. Северно от него, като част от тимара на Агмаджа Йеничер, съществува село Долни Плевен, спадащо към Неделичко, в което са посочени 5 домакинства, от които 2 са на вдовици²³. Вероятно същото селище, назовано като Плевне-и зир (Долни Плевен), е споменато в друг фрагментарно запазен тахрир от ок. 890 (1485) г. Вписано е като селище с три домакинства, две вдовици и двама *mücerred* (неженени пълнолетни данъкоплатци) – всичките християни²⁴.

В иджмал регистър (съкратен опис) на тимарските владения в Никополски санджак, съставен през 80-те години на XV в., *Долни Плевен* е вписан към тимара на Илиас, син на Хасан: „Село Долне Пилевне, спадащо към Неделичко²⁵: домакинства – 3, неженени – 3, вдовици – 2...”²⁶

Очевидно е, че трите текста се различават в детайлите, но се касае за едно и също селище.

Това обяснява защо в някои от изворите се говори ту за град, ту за село Плевен. С течение на времето, двете селища се сливат и се обособява съществуващият и до днес град.

Първоначалният брой на жителите на града е малък. Махиел Кийл счита, че Плевен като крепост, която оказва съпротива, е разрушен (според османската традиция, градовете оказващи съпротива са подложени на *yagta* – тридневни грабежи и издевателства), а жителите му отведени в робство. Демографската ситуация допълнително се влошава по време на кръстоносния поход от 1444 г., когато Плевенския край е арена на бойни действия²⁷.

Според повечето автори, занимавали се с епохата, главна заслуга за преодоляване на демографската криза и привличане на ново население в региона има Гази Али бей. Анализирайки документите О. Събев установява, че единствено за Пилевне (Плевен), Долна Гиривиче (Гривица) и Къшин се пояснява, че са дарени от султан Баязид II, докато за останалите седемнадесет вакъфски и четири мюлкови села няма яснота кога и как са преминали във владението на Али бей. Както Плевен, Долна Гривица и Къшин, така и селата Тученица, Абланица, Буковлък, Каменец, Горна Гривица и Брестовица, към края на управлението на Мехмед II (по данни от съкратен опис от 1479–1480) и началото на управлението на Баязид II (съкратен опис откъм 1481) са със статут на зеамет или тимар.²⁸

За същото се говори и в преведения от Д. Ихчиев ферман на султан Махмуд II от 1823 г. В него се упоменава, че султан Баязид II издава „*мюлк наме хумаюн*” на Гази Али бей за селищата Плевен, Долна Гюруга (Гривица) и Къшан (Къшин).

„*В пределите на тези вакъфски села живееха рая християни наречени „хаймане”;* тези селяни-раи още от старо време бяха преселени там и бяха един вид привилегирани, защото бяха изключени

от правителствените тефтери и никак не фигурираха, като рая на правителството. Всеки един рая-селянин бе освободен и не плащаше десятък, джизие и авариз ханеси.”²⁹ (Преводът на Ихчиев е твърде непрецизен – хаймане-тата са данъкоплатци без постоянно местожителство) б.а.

Най-точно и пълно обяснение на проблема според мен дава М. Кийл. През 80-те години на XV в. двете села – Горни и Долни Плевен – и 20 необитаеми места (мезри) са дадени от султан Баязид II (1481–1512) като мюлк на Михалоглу Гази Али бей. По-късно последният събира няколкостотин заселници – българи-християни и турци-мюсюлмани и основава с тях 20 села и гр. Плевен, изграден в низината под разрушената крепост на мястото на *Плевне-и зир*. Новият град се развива около построените от Али бей обществено-религиозни сгради, сред които има и множество дюкяни.³⁰ След време Али бей се сдобива с нова потвърдителна заповед от султана, с която градът и селата стават вакъфска собственост, с чиито приходи се изграждат джамията, имарета, завието и другите институции, които основава в Плевен. М. Кийл посочва, че той най-вероятно привлича заселници, като им предлага данъчни облекчения. Авторът се позовава на регистър T.D. 370, съхраняван в Истанбулския османски архив (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri – İstanbul), съдържащ данните от регистъра за 1516 г., който показва, че раята плаща поголовен данък (джизие), в размер на 30 акчета, вместо обичайните 50–60, като освен това гр. Плевен е освободен от правни и митнически такси.³¹

Промените в архитектурно градоустройствения облик на града през периода на османското владичество биха могли да се проследят по данни предимно от османотурски документи и сведенията от османски, френски, унгарски и австрийски пътешественици, посетили го още през периода XVI–XVIII век. Най-достоверни и изчерпателни сведения за градоустройствения и архитектурен облик на града (според мен) на основата на обектите на култовата и обществена архитектура на отделните етноконфесионални общности и спецификите в махленската структура на града в продължение на няколко века ни дават произведенията на акад. Ю. Трифонов – „История на града Плевен до Освободителната война” и на арх. С. Д. Бракалова –

„Град Плевен. Историческо и съвременно развитие”. На тяхна база, както и на редица новопубликувани преводи на османотурски източници и техния анализ проведех лични теренни проучвания през януари – май 2011 г., довели до някои допълнения към общия градски облик.

За да придобие читателят по-ясна представа как е изглеждал гр. Плевен през разглеждания период, ще се спра (според наличната изворова база) на градския облик, на отделните етноконфесионални общности.

Османският облик

Основна роля при изграждането на градския облик на Плевен през разглеждания период имат османските нашественици, които се настаняват около сарая на владетеля (сегашния Исторически музей, бившата казарма на IV пехотен полк), където освен близостта на Тученишката река (бара) има и водоизточник за питейна вода. Издигнатата от османците чешма е наречена „Балъклия”, която въпреки многобройните си преустройства съществува и до днес (фиг. 1).

В края на XV и началото на XVI в. се оформя новият градски облик с българските (селища) махали от север и юг (*Плевне-и бая* и *Плевне-и зир*, централната част с турски махали, разраснали се от запад на изток и съществуващата вече еврейска махала, в която също има вътрешна диференциация (фиг. 2)³².

Сараят на Михал бей

Първото мащабно строителство, което извършват нашествениците е сараят на Гази Али Михал бей (фиг. 3). Теренът не е избран случайно.

По-рано на това място според акад. Ю. Трифонов се намира римско войнишко селище. Доказателство за това е съществуващият в рамките на укреплението римски резервоар, поддържан от турците през цялото им владичество, охраняващ по-голямата част на града с питейна вода до 1940 г., както и множеството римски елементи, използвани при градежа.

Сараят е обхождан от двете страни от Тученишката река (сега е извършена корекция). Крепостната му стена затваряла почти квадратно пространство, с приблизителни размери 120/120 м. Изградена е изцяло от камък, с височина около 8 м и средна дебелина около

1,40 м. На разстояние от по 20 м били изградени контрафорси, които могат да се видят и сега в запазената източна част на стената откъм реката (фиг. 4).

Входът на крепостта се намирал в южната стена и бил преграждан с огромни дъбови врати, обковани с метални плочи. По данни на Ю. Трифонов, върху обкованите с желязо дебели дъбови врати са били заковани и железни плочи с релефи, дебели половин сантиметър, които сега се пазят в Народния археологически музей в София. Един от най-добре запазените релефи (фиг. 5) представя евангелския разказ за сватбата в Кана Галилейска, както се вижда и от немския надпис върху него.

Въпросната плоча вероятно е военна плячка от някой замък от Австрийската империя, а османците не са подозирали, че са поставили върху портата на мютевалийския сарай образа на Христос, с чиито последователи са воювали.

По повод сарая, посетилият гр. Плевен през 1661 г. (според М. Кийл 1662–63 г.) Евлия Челеби пише: „...Крепостта е разрушена. Михаловите потомци са издигнали нещо във форма на малка четвъртита крепост и са построили вътре големи и с повече етажи сгради. Те живеят тук и от тук управляват...”³³ До сарая е издигната първата джамия. В близост били разположени конюшните, военните работилници, жилищата и споменатата по-горе „Балъклия” чешма.

Вакфираните от Гази Али Михал бей имоти в гр. Плевен (джамии, месджиди, имарет, училища и др.) още през XV в. са в основата на оформилият се и просъществувал през годините на османско владичество централен площад. Във вакъфнамето не са споменати съществуващите по това време хамам и кервансарай на Михал бей, чиято собственост той запазва за себе си.

Градският център с чаршията

По сведения от арх. Бракалова градският център е оформен по следния начин: кервансараят (ханът) на Михал бей (фиг. 7); банята (фиг. 8); голямата джамия на Гази Али бей (фиг. 9); старопиталището, синагогата, магазините на еврейските и турските търговци. Всички тези обекти са ориентирани около сградата на днешния Мавзолей (фиг. 6). Събраната от наличните извори информация ни дава въз-

можност да се спрем на всеки от посочените обекти на обществената и култовата архитектура.

Кервансараят (ханът³⁴) на Михал бей

За хана на Михал бей посетилият града през 1661–62 г. Евлия Челеби споменава, че е „изграден като безистен от камъните на разрушената крепост”. Малко повече от един век след него, в обновения хан гостува Софроний Врачански, който потвърждава, че от всички страни има „дебела каменна стена”. По-подробно описание на кервансарая е оставил доктор Ла Брус в писмо до Феликс Каниц. По негови данни стените му са изградени от камъни и тухли и се състоят от „великолепни засводени части”. В пристройката имало чешма с лъвски глави, изсечени на два огромни камъка, вградени в нея. За съжаление Каниц не успява да даде компетентното си мнение по отношение определяне епохата на градежа, тъй като когато посещава Плевен през 1871 г., ханът вече не съществува, а на негово място е изграден нов административен комплекс, който съвместява конак, затвор, участък и поща, с обща площ по-малка от предходещата я сграда.

Примерно описание на хана ни представя арх. Бракалова³⁵ (фиг. 7). Това е сграда с правоъгълна форма, с приблизителни размери 18/22 м (по данни от кадастър, 1896 г.)

Входът му се намирал от южната страна. В просторния двор от лявата страна били наредени магазинчета (дюкяни). Вдясно от входа – по цялата дължина на стената – имало висок сутерен и стаи над него, частично затворени към двора, предназначени за нощувка на пътниците. Сутеренът, представлява тясно и дълго помещение, разсичано от сводове. Неговото вероятно предназначение е склад за храната на добитъка. Над него били разположени „стаите”. В повечето случаи те били отворени към двора помещения, с ниво на пода около 1,20 м от терена (това е нивото на яслите за добитъка), с оглед непрекъснатия визуален контакт на собствениците към него. Това е направено с цел предотвратяване на кражби. Всяко помещение имало камина, разположена откъм стената на хана.

Хамамът

Описан е още от Евлия Челеби като „стара баня” и „много голяма”. Нейните приблизителни размери били 15/30 м, с неправилна, раздвижена форма.

Разположена била на терена южно от днешния мавзолей, заемайки и малка част от неговия парк. В стените са забелязани много римски материали, вероятно взети от Кайлъшката крепост. За масивността на сградата придобиваме представа от нейна снимка, правена по време на събарянето ѝ (1906–1912 г.)³⁶ (фиг. 8.).

Кадъ джами

Непосредствено до банята била разположена **Кадъ джами** – голямата джамия на Гази Али бей. Това бил един от най-представителните османски архитектурни обекти в гр. Плевен. Изградена е през втората половина на XV в. Нейното разположение се припокрива с очертаванията на Мавзолея днес. Размерите на сградата били 20/17 м.³⁷ В южната част било разположено минарето и издължена постройка с размер 8/25 м, служеща за училище. Входът на джамията се намирал от северната ѝ страна. Пред него, както и пред училището, съществувал двор. Представа за външния вид на джамията дава графика от времето на Руско-турската война (1877–1878) (фиг. 9.).

Имаретът

Той заемал терена между джамията и реката. За неговото местоположение черпим сведения от XIX в. През 1864–1865 г. Митхат паша изгражда болничен комплекс на мястото на имарета, ползвайки материалите от него, който по това време вече е в развалини. Наличността на толкова голямо количество строителен материал говори красноречиво за обема на сградата.

Курушунлу джами (Курушум джамия)

Голяма фондаторска дейност развива и Сюлейман бей, който също е от рода на Михалбейовци. По данни на О. Събев, Сюлейман бей е син на най-големия син на Гази Али Михал бей – Хасан бей. Негова е заслугата за нови дарения към вакъфа, който, както стана дума по-горе, е преименуван в „*Гази Али бей ве (и) Сюлейман бей вакъф*”.

Потомците му разказват, че след един успешен поход в Унгария той построява една от най-големите джамии в Плевен – „Курушунлу джами”, наричана още „Коджа (голяма) Сюлейман бей джами”, за разлика от другата „Кючук (малка) Сюлейман бей джами”. Куршум джамия е строена през 927 (1521) г.³⁸ (М. Кийл сочи като година на градежа 981/ 1573–74 г.)³⁹. По сведения от акад. Ю. Трифонов, който

е виждал джамията преди нейното събаряне през 1934 г. (на нейно място е построен Военният клуб – *днешното ДНА*), годината на строителството била изписана над входната ѝ врата в стихове на турско-арабски език. Последният стих така е написан, че като се вземе цифреното значение на буквите му и се направи сбор от тях се получава годината на строежа (*месчиди акса-и сани олд-м-40, к-60, ч-3, д-4 и т.н.*)⁴⁰. Преведен на български, целият текст е следният: „Сюлейман бей, като съгради тази джамия, която е символ на неговата благотворителност, оприличи се на пророка Соломон, който съгради месчиди акса в Йерусалим; затова той безспорно се явява като негов другар. Народът се моли на Всевишния да благослови благотворното дело на благодетеля, а аз (поетът, ашикът) казах това за спомен на вечни времена. Стана „месчиди акса-и сани“ (Соломонов храм.) Сюлейман бей джамия била ситуирана в северо-западния ъгъл на днешния централен градски площад (Фиг. 10).

Входът ѝ бил обърнат в посока север-североизток. Това била много масивна сграда, наподобяваща Банябаши джамия в гр. София. Височината на основния обем била около 10 м, а върху него се издигал 12-стенен барабан с прозорци във всяко поле, върху който стъпвал купол с диаметър около 12 м, покрит с олово. Интериорът бил с меко осветление, получено от различните прозорци и от тези на купола. Минарето на джамията се издигало на 15 м и било най-високото в града⁴¹.

През 1663 г. в Плевен, зад бившето училище „Д. Константинов“ (сегашната Професионална гимназия по текстил), е изградена нова масивна джамия, която по данни на акад. Ю. Трифонов е разрушена веднага след Освобождението. В нея се намирала хубава мраморна плоча с надпис (в превод на български): „Тази джамия е построена от Сюлейман, син на Махмуд паша, от рода на Михал бей, по дълг към всевишния Бог, за да бъде надарен с неговото (на Бога) благоволение“.⁴²

Това е последната внушителна сграда, построена от османците в гр. Плевен.

Джамията на районното мюфтийство в Плевен („Чифте кафене“)

От този период е просъществувала само една джамия, в която сега се помещава районното мюфтийство, но тя е твърде далеч от размерите и блясъка на описаните по-горе (фиг. 11).

Настоящият районен мюфтия Хаджи Ниджатин Неджипов сподели, че не са останали никакви документи и архиви, които да разкриват самоличността на дарилият пари за градежа, или поне приблизителната година на строителството. Според акад. Ю. Трифонов, тя е построена през XVI век, но пак без никакви категорични доказателства за това. От своите предшественици Неджипов научава, че цялата оцеляла през вековете налична документация за джамията е конфискувана от ДС, по време на т. нар. „Възродителен процес“, но и тези сведения са доста мъгляви.

Освен описаните по-горе сгради в гр. Плевен, при пътуването си през XVII в. Евлия Челеби отбелязва, че в града има 7 детски училища, 6 текета и 6 хана, като най-хубав е този на Михал бей.

В края на XVI и втората половина на XVII век, в Османската империя настъпват значителни промени, които се дължат най-вече на рухналия мит за нейната всепобедна армия. Първата вълна на разруха над гр. Плевен и околията нанася влашкия княз Михаил Храбри, който през 1596 г. начело на войската си, съставена от доброволци власи, сърби, българи и маджари, опустошава Северна България. Главни нейни водачи са далматинецът Дели Марко и българинът Баба Новак. През май 1596 г. те преминават от Влашко р. Дунав под гр. Никопол и опустошават множество селища, между които и Плевен. Дели Марко опожарява града и взема много пленници евреи и турци, между които и близки роднини на бея. Плячката му възлиза на 400 000 венециански скуди (1 скуда = 6,72 сребърни франка по тегло). След оттеглянето си, войската на Дели Марко разбива край Никопол пресрещналия ги еничарски корпус, като дава само 4 жертви и необезпокоявано се завръща през Дунава във Влашко. Безспорно сведенията за тези набези са силно преувеличени, но все пак такива събития са се случили.⁴³

Пожарът от 1596 г. оставя своят отпечатък върху облика на града, тъй като посетилият го шестдесет години по-късно Евлия Челеби отбелязва, че къщите са покрити не с керемиди, а с дървени тесни дъски (шинди).

В доклад за състоянието на епархията от 4 февруари 1659 г. епископът на приелите католическата вяра павликяни от Никополско – Филип Станиславов – пише за Плевен, че има 2 православни църкви и 7 джамии, а населението е 500 православни християни и към 5000 турци. За жители евреи не се споменава.⁴⁴

В пътеписа на Е. Челеби е отбелязан същия броя на църквите и джамиите. Между неговото описание и това на Ф. Станиславов обаче има съществена разлика относно посочените демографски данни и тя се отнася единствено за мюсюлманското такова, тъй като той пише единствено за турците, без да споменава християните и евреите. По негови данни по онова време в Плевен има 2000 турски едноетажни и двуетажни къщи, т.е. предвид брачния модел става въпрос за двойно по-голямо население, нещо което М. Кийл счита за силно преувеличено⁴⁵.

След Карловацкия мирен договор от 1699 г. в Османската империя настъпва временен покой. Загубата във войната обаче води до рязко вдигане на данъците от централната власт. За да се справят с трудната икономическа ситуация, потомците на Михал бей предлагат привилегии на желаещите да се заселят в опразнения от татарите Плевен. Това довежда до засилване на българския елемент в града и до временен възход в икономическото състояние на населението, характеризиращ се със строителството на чешми и мостове, както и с ремонт на съществуващите сгради. В нито един документ обаче не се намират данни за ново голямо строителство. Обновителният процес скоро е прекъснат поради Руско-турската война от 1768–1773 г. и последвалите я чумни епидемии и природни бедствия. Загубата в тази война подкопава и без това разклатените устои на османската централна власт и довежда до т. нар. от народа „*черни кърджалийски времена*” в края на XVIII век., вследствие на които просперитетът на Плевен е задържан за десетилетия.

Българският облик

Наличната изворова база ми позволява да определя, че поне до двадесетте години на XIX в. съществуват отделните понятия – гр. Плевен и с. Горни Плевен, а като наименование последното битува и в началото на XX век. Според С. Бракалова в ранния период след падането на Плевен в османски ръце, останалото българско градско

население най-вероятно се съсредоточава около сегашното място на църквата „Св. Николай” – т.е. в *Плевне-и зир* Основание за това ѝ дават следните исторически препратки:

1. Във всички документални материали (още по времето на Второто българско царство) махалата южно от църквата носи названието „варош” и то е ползвано и през османския период.

2. Прототипът на църквата „Св. Николай” е създаден вероятно още тогава, въпреки че тя се споменава малко по-късно от пътешественици. Сведения за това черпи от документ на генерал-майор Зиков, участник в Руско-турската война (1877–1878), в който се казва, че църквата е „построена преди петстотин години”. Понеже няма останали други сведения се предполага, че са ползвани местни източници.

3. Северно от тази махала, при построяването на сегашната жп гара, е заличено старо българско гробище, което би могло да принадлежи единствено на това селище.

В югоизточната част на съвременния град и досега съществува друго гробище, наричано „Горноплевенско”, факт, който подкрепя изнесеното от цитираните по-горе източници за съществуването на с. Горни Плевен.

През разглеждания период в града съществуват две църкви. Това са църквите „Св. Николай” и „Св. Параскева”. Как са изглеждали по-рано тези храмове не се знае точно (вероятно са били построени от дърво), тъй като „Св. Николай” е съградена наново през 1833–34 г., а „Св. Параскева” – през 1870–71 г. По данни на С. Бракалова, църквата „Св. Параскева” била разрушена (не посочва кога) и възстановена от развалините на същото си старо място през 1858 г. от владиката Доротей. Нейните размери били много скромни и за градежа не са ползвани камъни или тухли, а двоен плет, който имитирал дебелина на тухлен зид. Този външно стабилен вид (но като изпълнение доста паянтов и нетраен) се запазва до новото ѝ строителство през 1870 г.

Сегашното им (предполагам и тогавашно – през XV–XVIII в.) разположение е ситуирано на около 500/800 м в северна посока от описания вече градски площад. Очевидно около тях трябва да се търсят най-компактните български махали. За съжаление няма сведения как са изглеждали те по онова време в архитектурно отношение, но за сметка на това има, макар и оскъдни данни, за тяхното

духовно и културно влияние. В Плевен все още битува легендата за съществуването от стари времена и на манастир „Св. Николай“. Събирайки материали за друго проучване, се натъкнах на изворов материал, в който се споменава за манастир „Св. Николай Мирликийски“ в Плевенския кадълък. Там монасите били набедени в убийството на едно семейство, което обслужвало манастирската воденица⁴⁶. Данни за този манастир Олга Тодорова открива в ЦГАДА в Москва. Препратките са от първата половина на XVII в. За съжаление не се посочва точното място на този манастир, но за мен това е още едно доказателство, че не трябва да се подценяват с лека ръка народните предания и легенди.

Посоченото като село *Плевне-и баля* (Горни Плевен) също придобива статут на махала с разрастването на града. Първият православен храм, който е построен там е „Св. Троица“ и то чак през 1905 г. Желание за това има още преди Освобождението. Даже са събирани дарения от населението, но тъй като в тази част на града то е най-бедно, парите все недостигат⁴⁷.

Предвид изложените обстоятелства, може да се предположи, че през XV–XVIII век, населението на Горни Плевен няма собствен храм и се черкува в наличните в Долни Плевен или в съществуващия до края на XVIII в. манастир „Св. Георги“ в Кайлъка.

За манастира „Св. Георги“ основно черпя данни от Ю. Трифонов, който ползва недостъпни за нас вече разкази на стари хора от с. Брестовец, разпитвани от местния кмет Иван Юрданов и учителя Г. Ганов в началото на XX в. Според легендите манастирът съществува от времето на Второто българско царство и даже последният български цар Иван Шишман намира подслон в него през последните си дни. Намирал се е на около 6 км от града върху платото на една „рътлиня“, ориентирана в посока изток-запад, заобиколена от три страни с отвесни скали, а от четвъртата опирал във височините към с. Брестовец. Именно от тази (западна) страна имало висока стена с наблюдателна кула, която селяните по-късно развалили, с цел да ползват материалите за собствени нужди. В кулата пазела стража, която при опасност давала сигнал с изсвирване на рог. Манастирската църква се намирала откъм източната страна на канарата.

Когато монасите узнали, че кърджалиите опустошават околните села, закопали манастирските ценности под воденичните колела на манастирската воденица и я запалили, за да заблудят разбойниците. Кандилата и някои други ценности скрили във високата пещера от западната страна на манастира, до която може да се стигне единствено чрез спускане с въже от горе. После монасите се опитали да избягат в посока Ловеч, през с. Бохот, но по пътя кърджалиите ги застигнали и избили. На връщане опожарили манастира и ограбили каквото е останало⁴⁸.

Ползвайки записаните от Ю. Трифонов местни предания, арх. С. Д. Бракалова предполага, че манастирът „Св. Георги“ се е намирал на платото над преливника между двата язовира в Кайлъка (фиг. 12.)⁴⁹

През декември 2010 г. проведох лична среща с арх. Бракалова в гр. София и по време на разговора ни бе засегната темата за манастира. През януари 2011 г. посетих местността около язовирите в Кайлъка, която ми е добре позната още от детството. Двата кайлъшки язовира се намират южно от гр. Плевен на около 7–8 км от центъра на града. Построени са през периода 1954–58 г., като по-долният от тях е по идея на ген. Тотлебен още от обсадата на града през 1877 г., на когото е и наречен „Тотлебенов вал“. Язовирите се намират на различни нива, което е наложило изграждането на дига между тях и направата на отвор в скалата под описаното по-горе плато, който играе ролята на преливник.

Тя (дигата) е ориентирана в посока изток-запад и в тази си част опира в стесняващата се кана̀ра, изобразена на фиг. 12. От северната страна на скалата, в близост до преливника, намерих стъпала издялани в нея (фиг. 13.), които водят към намиращото се отгоре плато. На билото продължих в западна посока (към с. Брестовец) по съществуваща пътека. На около 80–100 м се натъкнах на леко възвишение, ориентирано в посока север-юг, като при по-внимателен оглед установих, че това са останки от стар тухлен зид с хоросан (фиг. 14 и 15). Очевидно някой беше копал и от двете страни на зида преди доста време, защото по-надолу се намериха камъни с плоска форма, някои от които оформени с прави ъгли. Приблизителната дебелина на зида е около 140 см. Тухлената зидария с хоросан е от лицевата му страна, а по средата се намери пълнеж от камъни, т.е. според мен

зидаът е от типа „opus mixtum”. Като имам предвид изложеното от Ю. Трифонов и С. Бракалова считам, че е твърде вероятно това да е част от западната стена на манастира „Св. Георги” откъм с. Брестовец. Със снимковият материал и хипотезата ми са запознати доц. д-р К. Мутафова, доц. д-р Б. Борисов, проф. дин Ив. Стоянов (всички от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”), както и екип от археолози от РИМ – Плевен с ръководител П. Бънов. Подадено е изложение с искане до Министерство на културата за спешна консервация и проучване на обекта и вече има положителен резултат. Към настоящия момент все още нямам данни теренните проучвания да са започнали. Независимо какви ще са резултатите, трябва да се подчертае, че в миналото този манастир е единствената твърдина, транслираща времето на българската държавност през почти цялото османско владичество до края на XVIII век, когато е разрушен от кърджалиите.

Имам уверението на компетентните органи от Регионален исторически музей – Плевен, че ще се направи нужното за довеждането на проучванията до завършен вид и успешен край. Предците ни го заслужават, а съвременниците трябва да знаят и помнят.

Еврейският облик

Следващата немюсюлманска общност в гр. Плевен, която безспорно влияе върху градоустройствения облик на града е еврейската. Еврейската, заедно с турските махали, разделяли двете български селища, а после махали (Долни Плевен и Горни Плевен).

Отправен момент в опитите ми да ситуирам общността на територията на града са достъпните ми данни за еврейски некрополи. Некрополи на тази общност са установени на две отделни места. Единият е на терена където сега се намира Университетската болница и е заличен при нейното строителство (вероятно принадлежал на сефарадските евреи). Другият некропол (гrobiщен парк), макар и в окаяно състояние, съществува и в момента – разположен е на около 500 м северно от Горноплевенските гробища. Доколкото все още има неосквернени гробове може да се види, че повечето съответстват на погребалните обичаи на „будунската/будимската” общност – надгробната плоча наподобява каменен саркофаг (виж фиг. 16 и фиг. 17). Този факт отговаря на процесите на разграничение между

„сефаради”, от една страна, и „будуни” и „ешкенази” – от друга. Това гробище вероятно се е простирало на много по-голяма площ, предвид поне 600-годишното „будинско” и „ешкеназко” еврейско присъствие в града. Най-новите гробове са от съвременността и се намират в западния край на парка. На изток обаче се виждат стари надгробни плочи, „потъващи” в насипа при строежа на околновръстния път на ж.к. „Дружба”.

Според Ю. Трифонов, още през XVI в. трите еврейски общности (будуни – от Унгария, ешкенази – от Германия и сефаради – предимно от Испания) се обединяват и вместо три отделни, съграждат един общ храм-синагога.

Синагогата била с приблизителни размери 12/20 м, ориентирана с дългата си ос в посока север-юг.⁵⁰ До нея било разположено еврейското училище. Между синагогата и кервансарая, както и западно от нея, били наредени еврейските дюкяни. Предполага се, че от северната страна площадното пространство се затваряло от турски дюкянчета, тъй като по онова време там е съществувала турска махала.

Не може да не направи впечатление близостта на турските и еврейските обредни домове, училища и магазини. Това говори не само за етническа и верска търпимост, но и за една относителна равнопоставеност между тях за сметка на българското население. Няма как в това затворено пространство еврейските и турските деца да не са споделяли понякога едни игри и възникналите приятелства да не са прераснали във взаимноизгодни проекти в бъдеще. Предполагаме, че в днешните условия това може да звучи малко абсурдно, но историческите извори не предоставят сведения за някакви насилствени действия над евреите, с изключение на пожара от 1582 г.⁵¹, за който също няма преки доказателства за етническа вражда, а само предположения за деяние от завист.

Еврейска общност все още съществува в гр. Плевен, но нейната роля в развитието на съвременния град е силно ограничена. При последното преброяване като евреи в гр. Плевен са се самоопределили само 40 души.

С изложеното по-горе се постарях на представя архитектурния и градоустройствен облик на град Плевен през периода XV – XVIII

век, във възможно повече аспекти. Обобщената информация ми позволява да заключа, че като един провинциален град в рамките на Османската империя в него се съдържат и функционират всички елементи на държавността (макар и чужда), както и да опровергая погрешната представа на по-голямата част от нашите съвременници, че по това време градът ни е маловажен и посредствен. През описаната епоха инфраструктурата на Плевен е съставна част от международните търговски пътища в посока изток–запад и север–юг. Стратегическото му разположение поддържа жива връзката му с останалата част на империята и го включва в търговския обмен на еврейските и добровнишките търговци, т.е. спомага на стопанското развитие на града и региона.

В градския средновековен облик на града съществуват едновременно православни християнски църкви и манастир, еврейска синагога и, разбира се, множество сгради на мюсюлманския култ, т.е. в него има една относителна верска търпимост.

Искрено се надявам приносът ми в изследването на темата да бъде стимул за други последователи, с цел по-пълното и обективно документиране в историята на град Плевен и плевенския край от падането му под османска власт до неговото Освобождение през 1877 година.

БЕЛЕЖКИ

¹ Градоустройственият и архитектурен облик на гр. Плевен през XV–XVIII в. е разгледан в дипломната ми работа на тема „Град Плевен през XV–XVIII век”, защитена на 27.06.2011 г. във ВТУ.

² Старото славянско име на тази местност било „Каменец”, като впоследствие нашествениците османци го превеждат като „Каялък”

³ **Аврамов, В.** Траяновият път от Карпатите през Дунава и Балканите за Пловдив. – ИАД, IV, 1914, с. 226–240

⁴ **Трифонов, Ю.** Историята на града Плевен до Освободителната война. София, 1933, с. 18–20

⁵ **Бракалова, С. Д.** Плевен. Историческо и съвременно развитие. В. Търново: Фабер, 2009, с. 17–18

⁶ **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 32, 33.

⁷ **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период. С., 2005, с. 49.

⁸ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманското образование в българските земи на Османската империя. – В: История на мюсюлманската култура по българските земи. Т. 7. С., 2001, с. 137.

⁹ **Кийл, М.** пос. съч., с. 469.

¹⁰ **Чорбаджиев, Н.** Родът Михалоглу и ислямът. – В: Краеведски сборник. Т. III, Дружество „Краезнание“ – Плевен. В. Търново: Фабер, 2010, с. 35.

¹¹ **Иналджък, Х.** Османската империя. Класическият период (1300–1600). С., 2006, с. 24–25.

¹² **Ихчиев, Д.** Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях. – Минало, 1909, № 3, с. 255.

¹³ **Ковачев, Р.** Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV в. Превод и коментар на новооткрит тимарски опис от последната четвърт на XV в., съхраняван в Народната библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Под ред. на чл.-кор. проф. Стр. Димитров. С., 1997, с. 105.

¹⁴ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен през XV–XVIII век. – В: Сборник 730 г. гр. Плевен и мястото му в националната история и култура. Плевен, 2002, с. 143–144) – Алаеддин Али бей е починал през периода 1496–1505 г. Точната дата не е известна. Предполагаемата му рождена дата е около 1430 г.

¹⁵ **Ихчиев, Д.** Пос. съч., с. 240.

¹⁶ **Кийл, М.** Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България. – В: Хора и селища в България през османския период. С., 2005, с. 470.

¹⁷ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманското образование в българските земи..., с. 139.

¹⁸ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен ..., с. 141

¹⁹ Това е единственият достъпен до нас текст, преведен на български език, но както О. Събев, така и Ст. Първева имат сериозни резерви към неговото качество.

²⁰ **Ихчиев, Д.** пос. съч., с. 247, 261, 262.

²¹ **Кийл, М.** Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България..., с. 469–470.

²² Пак, с. 470; **ТИБИ**, Т. 2, София, 1966, с. 244–245.

²³ **ТИБИ**, Т. 2. София, 1966, с. 265.

²⁴ **Кийл, М.** Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България..., с. 470.

²⁵ Административна. единица с неустановен адм. център, вероятно около дн. гр. Луковит.

²⁶ **Ковачев, Р.** Пос. съч., с. 122.

²⁷ **Кийл, М.** Развитие на градовете в България през османския период: мястото на турската архитектура в процеса. – В: Хора и селища в България ..., с. 46–47.

²⁸ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен..., с. 145

²⁹ **Ихчиев, Д.** Пос. съч., с. 259.

³⁰ **Кийл, М.** Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България..., с. 470.

³¹ **Кийл, М.** Развитие на градовете в България ..., с. 47.

³² **Бракалова, С. Д.** Пос. съч.

³³ Пак там, с. 62.

³⁴ Кервансараят на гази Али Михал бей е разрушен по време на набезите от войските на Михаил Витязул през 1596 г., а по-късно от неговите останки е съграден ханът от наследниците му. вж. схемата на фиг. 12.

³⁵ **Бракалова, С. Д.** Пос. съч., с. 40.

³⁶ Пак там, с. 39, фиг. 23.

³⁷ **Бракалова, С. Д.** Пос. съч., с. 40.

³⁸ **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 44–45.

³⁹ **Кийл, М.** Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България..., с. 470.

⁴⁰ **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 44–45.

⁴¹ **Бракалова, С. Д.** Пос. съч., с. 41.

⁴² **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 64.

⁴³ Пак там, с. 59.

⁴⁴ **Кийл, М.** Хора и селища в България през османския период..., с. 50.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ **Тодорова, О.** Православната църква и българите XV – XVIII век. С., 1997, с.130.

⁴⁷ **Бракалова, С.Д.** Пос. съч., с. 90–91.

⁴⁸ **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 85–86.

⁴⁹ **Бракалова, С. Д.** Цит. съч., с. 28–30.

⁵⁰ Пак там, с. 41.

⁵¹ **Трифонов, Ю.** Пос. съч., с. 49.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов, В. Траяновият път от Карпатите през Дунава и Балканите за Пловдив. – ИАД, IV, 1914, с. 226–240.

Бракалова, С. Д. Плевен. Историческо и съвременно развитие. Фабер, 2009.

Иналджък, Х. Османската империя. Класическият период (1300–1600). С., 2006.

Ихчиев, Д. Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях. – Минало, 1909, № 3.

Кийл, М. Хора и селища в България през османския период. С., 2005.

Кийл, М. Статии от енциклопедии за някои градове и райони в България. – В: Хора и селища в България през османския период. С., 2005.

Кийл, М. Развитие на градовете в България през османския период: мястото на турската архитектура в процеса. – В: Хора и селища в България през османския период. С., 2005.

Ковачев, Р. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV в. Превод и коментар на новооткрит тимарски опис от последната четвърт на XV в., съхраняван в Народната библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Под ред. на чл.-кор. проф. Стр. Димитров. С., 1997.

Събев, О. Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен през XV–XVIII век. – В: Сборник 730 г. гр. Плевен и мястото му в националната история и култура. Плевен, 2002.

Събев, О. Родът Михалоглу и мюсюлманското образование в българските земи на Османската империя. – В: История на мюсюлманската култура по българските земи. Т. 7. С., 2001.

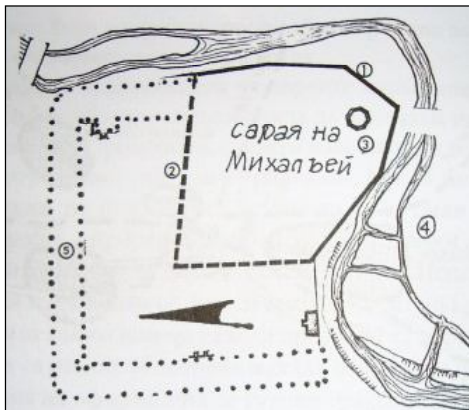
ТИБИ, Т. 2, София, 1966.

ТІВІ, Т. 2, Sofia, 1966.

Тодорова, О. Православната църква и българите XV–XVIII век. С., 1997.

Трифонов, Ю. Историята на града Плевен до Освободителната война. София, 1933.

Чорбаджиев, Н. Родът Михалоглу и исляма. – В: Краеведски сборник. Т. III. Дружество „Краезнание” – Плевен. В. Търново: Фабер, 2010.

Фиг. 3. Сараят на Михалъей – изграден непосредствено след завладяването на Плевен. Съществуващи стени от крепостната му стена

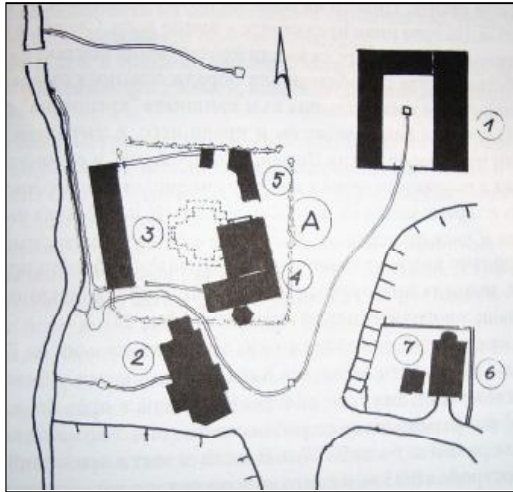
- 1) Следи от крепостта, съществували в края на XIX век
- 2) Римски резервоар
- 3) Терен, на който първоначално са били разположени войските на завоевателя
- 4) Очертание на сегашния исторически музей за ориентир

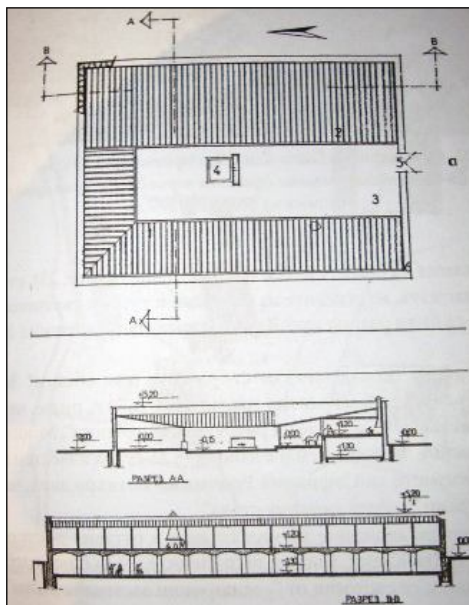
Фиг. 4. Част от източната страна на сарая, построена през XVII век.
На преден план се вижда един от контрафорсите
(Снимка – авторът, април 2011 г.)

Фиг. 5. Желязна плоча с релеф, който представя сватбата в Кана Галилейска

Фиг. 6. Примерна схема на османския градски площад XV–XVIII в. – изработена от арх. Бракалова на базата на сведения от пътешественици, документи и кадастъра от 1885 г. А – оградата на Мавзолея за ориентир; 1. кервансарая; 2. турската баня; 3. старопиталище; 4. джамията на Гази Али бей; 5. турското духовно училище; 6. синагогата; 7. еврейско училище

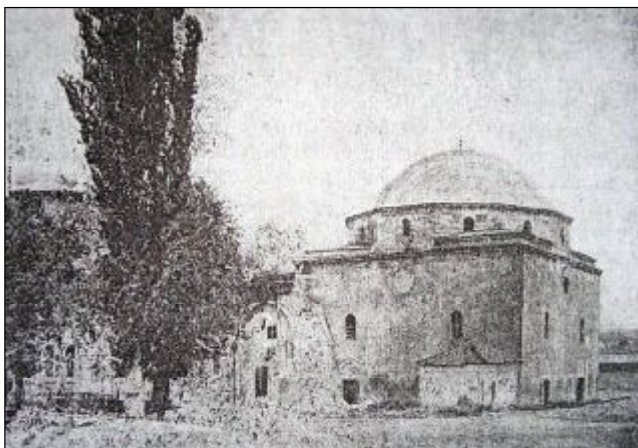
Фиг. 7. Схема на хана на Михал бей. Направена е по сведения на
акад. Ю. Трифонов, пътешественици и столетници

Фиг. 8. Турската баня (хамма) по време на събарянето ѝ при
изграждането на Мавзолея – 1906 г.

Фиг. 9. Кадъ джами – джамията на Гази Али бей, строена през XV в. – една от най-представителните сгради за периода. Рисунка, правена по време на боевете 1877г. (По Бракалова)

Фиг. 10. Сюлейман бей джамия (Куришум джамия), снимката отразява джамията след събаряне на минарето ѝ

Фиг. 11. Единствената запазена джамия в Плевен, за която се предполага, че е строена през XVI в. (Снимка – авторът, юни 2011 г.)

Фиг. 12. Предполагаме ситуационно разположение на българския манастир „Св. Георги” в Кайлъка⁵⁷
1. кулата; 2. защитна стена; 3. църква; 4. килии

*Фиг. 13. Част от стъпалата водещи към платото.
(Снимка – авторът, януари 2011 г.)*

*Фиг. 14. Тухлен зид с хоросан, ориентиран върху платото в посока север–юг
(Снимка – авторът, януари, 2011 г.)*

*Фиг. 15. Детайлна снимка на намерения тухлен зид с хоросан.
(Снимка – авторът, януари 2011 г.)*

*Фиг. 16. Снимка на еврейските гробища в гр. Плевен. На преден план се вижда стар гроб, с надгробна плоча наподобяваща саркофаг.
(Снимка – авторът, април, 2011 г.)*

Фиг.17. Двете страни на една надгробна еврейска плоча. Надписът от едната страна е на български език, от другата на немски, а този върху мраморната отворена книга е на иврит.